

HET VADERSCHAP ALS INCIDENT, EN ANDERE ONOPGELOSTE PROBLEMEN

Ingrid Robeyns

Te verschijnen in: *Socialisme & Democratie*, voorjaar 2011.

Wat heeft een tekst over de maatschappelijke positie van de vrouw in 1967 ons vandaag nog te bieden? Die vraag stelde ik me bij het lezen van Joke Smits artikel *Het onbehagen bij de vrouw*.¹ Deze tekst geeft mij allereerst een sterk gevoel van opluchting niet in 1967 geleefd te hebben - toen toegang tot abortus nog niet goed geregeld was, ongelijke behandeling van mannen en vrouwen zowel wettelijk als ook sociaal aanvaard was, het nog veel moeilijker was voor ambitieuze vrouwen om een volwaardige plek op de arbeidsmarkt te verwerven, en de relatie tussen man en vrouw in het huwelijk duidelijk niet gelijkwaardigheid was. Deze bronnen van onbehagen zijn grotendeels verdwenen, al verschilt de mate van verandering ook wel van sector tot sector en milieu tot milieu.

Anno 2010 is deeltijdwerk voor vrouwen niet het betekenisloze werk dat Smit verwachtte dat het zou worden, maar kunnen bijna alle beroepen in deeltijd uitgevoerd worden – ook op relatief hoog niveau door vier dagen te werken. Anno 2010 studeren er meer jonge vrouwen dan jonge mannen, en is een aantal interessante beroepen sterk gefeminiseerd, zoals het beroep van huisarts. Anno 2010 worden ambitieuze vrouwen die ondernemend, creatief, slim of succesvol zijn volop in de schijnwerpers gezet, en als rolmodellen voor hun seksegenoten opgevoerd.² Ik denk dat Joke Smith erg tevreden zou zijn als ze dit zou zien, en trots zou zijn op haar bijdrage aan de strijd die geleverd is om deze gigantische sociaal-culturele omwenteling te realiseren.

Maar op drie andere punten zijn de gelijkenissen tussen 1967 en 2010 frappant: de beperkte ambities van de Nederlandse vrouw in de publieke sfeer, de moeizame combinatie van arbeid en zorg, en het bestaan van een conservatieve dominante ideologie over moederschap en vaderschap. Die problemen analyseerde Joke Smit in 1967 al, en ze zijn nog steeds erg actueel.

De ambitie-loze vrouw

Joke Smit beklagde zich erover dat vrouwen geen ambitie hadden om te werken: getrouwde vrouwen vonden het prima om hun bestemming te vinden in het moederschap en het huisvrouwenbestaan. Anno 2010 probeert de overheid vrouwen met kleine deeltijdbanen (of zonder baan) aan te sporen meer te werken, maar de Nederlandse vrouw wil niet. Deeltijdbanen zijn voor vele vrouwen ideaal of zouden volgens hen hoogstens met een paar uur uitgebreid moeten worden; werk is er vaak vooral om leuk te zijn en de werktijden moeten liefst binnen de schooluren van de kinderen vallen.

Deze situatie heeft de laatste jaren tot een heftig debat geleid tussen verschillende typen feministen, waarbij de 'arbeidsmarktfeministen' vrouwen verwijten zich als verwende prinsesjes te gedragen, ambitie-loos te zijn, geen goed voorbeeld te zijn voor hun kinderen, of het te verpesten voor andere vrouwen (omdat werkgevers bij alle vrouwelijke sollicitanten verwachten dat ze een deeltijdbaan willen zodra er een kind komt). Vrouwen zouden ambitieuzer moeten zijn en moeten doorstoten tot de top.

De 'keuzefeministen' daarentegen eisen het recht op om hun eigen keuzes te maken, en hebben mooi genoeg van het paternalisme en het ouderwetse tweedegolf-feministische discours van de arbeidsmarktfeministen. Het feit dat vele pleitbezorgers van het arbeidsmarktfeminisme zelf geen kinderen hebben, helpt hun zaak niet echt: er wordt hen verweten dat ze geen idee hebben wat het moederschap behelst. Smit maakte in 1967 overigens al een gelijkaardig punt, toen ze over het huisvrouwenbestaan opmerkte dat 'diegene die erover schrijven de praktijk niet kennen'.³

Joke Smit vond dat 'vrouwen weleens bij zichzelf te rade mogen gaan en uitmaken waar hun vitale belangen liggen: in hun gezin of daarbuiten.' Maar ze sloot niet uit dat sommige vrouwen na deze kritische introspectie toch voor het huisvrouwenbestaan zouden kiezen: 'Als een vrouw naar eer en geweten uitmaakt dat haar *raison d'être* in haar gezin ligt, *all right*, maar als zij tot de conclusie komt dat die zich elders bevindt dan moet zij gehoor geven aan haar impulsen.'⁴

Wie de laatste jaren in Nederland publieke debatten bijwoont waaraan thuisblijvende moeders deelnemen, of hun boeken leest, kan moeilijk beweren dat de groep Nederlandse moeders die weloverwogen niet of weinig betaald werken, verblind is door ideologie of door hun man onder zware druk wordt gezet. Het gaat hier veelal over vrouwen die kiezen voor *onthaasting*: minder stress, meer tijd voor zichzelf, voor hun vriendinnen en hun kinderen, en meer gezinsgezelligheid. Zij nemen voor lief dat ze geen topfunctie (meer) zullen bekleden (maar dat zal hen worst wezen), dat ze geen naam en faam zullen verwerven om hun prestaties in de publieke sfeer - en vaak ook dat ze financieel afhankelijk zullen zijn van hun man.

De hele discussie over de vraag of de Nederlandse vrouw wel voldoende ambitieus is, begint behoorlijk veel vrouwen te irriteren, en lijkt ook steeds meer op een herhaling van reeds genomen zetten. De meeste protagonisten in dit debat hebben zich simpelweg ingegraven in hun eigen ideologische positie. Men kan zich afvragen hoe vruchtbaar dit debat nog is.

Hoe geraken we hieruit, of beter: hoe geraken we voorruit? Om te beginnen moeten de deelnemers aan het debat stoppen met enkel op vrouwen in te zoomen. Wat vrouwen ook doen, het lijkt wel alsof het nooit goed is. De voltijd werkende moeders worden ervan beticht hun kinderen te verwaarlozen; de in deeltijd werkende moeders worden verweten het voor hun seksegenoten te verknallen en hun talenten onvoldoende te benutten; en de vrouwen zonder kinderen wordt naar het hoofd geslingerd dat ze kiezen voor de egoïstische - of op z'n minst de gemakkelijkste - weg. Ondertussen blijven de mannen buiten beeld, en spenderen vrouwen veel te veel energie aan schuldgevoel, en aan gepieker of ze het wel goed doen.

Een nieuw sociaal contract

Ik stel voor dat we een nieuw sociaal contract formuleren en daaruit afleiden wat we elkaar als burgers verschuldigd zijn in termen van een bijdrage aan de gemeenschappelijke economie. Dat gaat over veel meer dan wat in het huidige debat 'de economie' genoemd wordt. De gemeenschappelijke economie is het geheel van productie van goederen en diensten, en omvat dus *ook* de informele economie waarin ontzettend veel zorgarbeid plaatsvindt, wat onder andere

nodig is om te zorgen dat we over twintig jaar een gezonde, actieve, geschoolde arbeidsbevolking hebben.

Die niet-officiële economie van de informele zorg en informele productie is ongeveer even groot als de formele economie, zoals gemeten met het bruto binnenlands product.⁵ De informele economie omvat ten dele wat burgers voor zichzelf doen (zoals groenten telen of klussen in eigen huis) maar ook een deel wat sociaal noodzakelijke onbetaalde arbeid genoemd kan worden; arbeid die het belang van het individu of een specifiek gezin overstijgt (zoals bepaalde vormen van vrijwilligerswerk, of het opvoeden van kinderen tot volwassenen die zowel voor zichzelf kunnen zorgen als ook zullen bijdragen aan het gemeenschappelijke belang).

Als politieke gemeenschap moeten we ons dus niet de vraag stellen of iemand wel voldoende uren betaald werk verricht op de arbeidsmarkt – jaar in, jaar uit – maar wel of iemand over zijn of haar hele leven een voldoende grote bijdrage heeft geleverd aan de gemeenschappelijke economie, wat dus zowel de formele economie als het sociaal noodzakelijke deel van de informele economie omhelst. We hoeven dus niet elk jaar (even hard) te werken, en we hoeven ons ook niet alleen blind te staren op betaald werk op de arbeidsmarkt – er zijn ook andere manieren om een zinvolle en belangrijke bijdrage te leveren aan de gemeenschappelijke economie.

Bovendien moeten we kinderen deel laten uitmaken van het sociaal contract, en hebben zij als kwetsbare medeburgers bij uitstek recht op bepaalde bescherming – en dat heeft implicaties over hoe wij als samenleving hun ouders en andere verzorgers in staat moeten stellen die beschermende rol op zich te nemen. Kinderen hebben dus recht op bepaalde voorzieningen – zoals onderwijs en kinderopvang van goede kwaliteit – en ook op een bepaalde minimale hoeveelheid tijd met hun ouders. Om dat te realiseren moet het sociale contract die voorzieningen voor kinderen garanderen, en ook ouders in staat stellen die zorgtijd met hun kinderen door te brengen.

Uit deze denkoefening over het sociale contract zou, grosso modo, een beeld naar voren moeten komen over wat capabele volwassenen hun medemensen verschuldigd zijn. Iedereen profiteert in zijn leven in principe van bepaalde vanuit de overheid betaalde voorzieningen (onderwijs, AOW e.d.). En iedereen profiteert van publieke goederen en diensten, zoals defensie, politiediensten, straten die geruimd worden bij hevige sneeuwval, schone parken, veilige dijken en de bescherming van waardevol natuurgebied. Daarnaast zijn er medeburgers die niet voor zichzelf kunnen zorgen en daar hebben we een gemeenschappelijke plicht voor. Iedereen moet zijn of haar bijdrage leveren aan de financiering van de publieke goederen en diensten en aan het realiseren van de gemeenschapsdoelen. Dat betekent zeker niet dat iedereen voltijds moet werken, maar wel dat werk er niet alleen maar is ‘omdat het leuk is’ of ‘omdat het tot zelfontplooiing leidt’. Mensen die significante zorgverplichtingen hebben, zouden door de samenleving ondersteund moeten worden om die goed te kunnen vervullen. Dus als het zo is dat pasgeboren kinderen door de regel beter floreren bij hun ouders, stel de ouders dan ook in staat die zorg te verlenen, zonder dat zij daarvoor excessieve offers moeten brengen.

Bij het uitwerken van dit nieuwe sociale contract zal er dus niet aan ontkomen kunnen worden om onder andere na te gaan wat kinderen nodig

hebben om op te groeien tot fysiek en mentaal gezonde, goedgeschoolde en evenwichtige personen. Eenieder die de laatste jaren het debat over ouderschap en kinderopvang heeft gevolgd, weet dat deze thematiek in het publieke debat een mijneveld is. Uit de feitelijke kennis over wat kinderen nodig hebben, bijvoorbeeld door orthopedagogen, worden namelijk heel snel hypermoralistische conclusies getrokken over wat ouders (of soms specifiek moeders) horen te doen. Maar dit hypermoralistische discours is onvruchtbaar, en leidt alleen tot onproductief schuldgevoel. De wetenschappelijke inzichten van orthopedagogen zijn namelijk altijd op het niveau van hele bevolkingsgroepen geformuleerd, en ouders moeten deze algemene kennis interpreteren in hun concrete situatie alvorens ze er conclusies uit kunnen trekken voor hun eigen situatie.

Stel bijvoorbeeld dat dit onderzoek zou concluderen dat voor kinderen jonger dan één jaar opvang in de kinderopvang (zoals we die momenteel in Nederland hebben) minder goed is voor hun welzijn en ontwikkeling dan verzorging door een ouder of een ouderfiguur (iemand die een langdurige band met het kind aangaat, zoals een grootouder of ander familielid). Dan kan het nog steeds zo zijn dat een specifieke thuissituatie ertoe leidt dat een kind beter af is in de kinderopvang, bijvoorbeeld omdat de ouders die het kind zouden kunnen opvangen mentale problemen hebben, of omdat geen van beide ouders het geschikte karakter heeft om dag in dag uit voor kleine kinderen te zorgen, of omdat er een zorgbehoevend broertje of zusje is, waardoor het andere kind aandacht te kort zou komen.

Bovendien wordt in deze discussie te vaak 'het beste voor het kind' verward met 'een situatie die voor het kind goed genoeg is'. We moeten ouders niet opzadelen met een schuldgevoel indien ze niet 100% voor de belangen van hun kinderen kiezen en daarbij zichzelf volledig wegcijferen. Als ouders zorgen dat hun kinderen in goede omstandigheden kunnen opgroeien, mogen ze best weloverwogen afwegingen maken tussen hun eigen belangen, en die van hun kinderen.

De feitelijke kennis over wat kinderen nodig hebben dient dus primair om het beleid, dat uit het sociale contract volgt, te informeren. Voor het ontwikkelen van goed beleid dat raakt aan gezinnen, opvoeding en onderwijs is deze kennis nodig, en dus moet in de discussie van het nieuwe sociale contract die kennis op tafel – maar dan wel graag zonder de beschuldigende en moralistische vertogen die nu altijd direct volgen zodra iets van deze kennis in het publieke domein verspreid wordt.

Het in detail uitwerken van een nieuw sociale contract over gezin, arbeid en economie kan onmogelijk in het bestek van één artikel gebeuren. Maar het is wel ongeveer helder waartoe het zou moeten leiden. Een dergelijke denkoefening zou duidelijk moeten maken wat iedere burger zijn medeburgers verschuldigd is als een minimumbijdrage aan het gemeenschapsbelang. Deze 'burgerplicht' wordt op abstract niveau geformuleerd als bijdrage aan de gemeenschappelijke economie die ons in staat stelt de publieke goederen te bekostigen, en de gemeenschappelijke plichten ten overstaande van hen die bescherming en zorg behoeven (waaronder kinderen, ouderen en gehandicapten). Die burgerplicht kan op verschillende manieren ingevuld worden: door bijvoorbeeld 24 uur per week te werken en over dat

arbeidsinkomen belastingen te betalen, of door evenveel uren sociaal-noodzakelijk vrijwilligerswerk te vervullen, of door te zorgen voor een baby.

Uit deze denkoefening zal ook naar voren komen dat bepaalde levenspaden *niet* leiden tot het vervullen van de burgerplicht, waaronder ook levenspaden die momenteel door heel wat mensen goedgekeurd worden. Het lijkt me bijvoorbeeld onwaarschijnlijk dat een ouder die na de geboorte van zijn of haar kinderen nooit betaalde arbeid of sociaal-noodzakelijk vrijwilligerswerk verricht, zijn burgerplicht vervult, behalve indien hij of zij bijvoorbeeld een andere ouder in staat stelt om een dubbele burgerplicht te vervullen.

Eens iemand die burgerplicht heeft vervuld, of een andere volwassene ondersteunt die een dubbele burgerplicht vervult, staat het die persoon vrij verder te kiezen voor een niet-materiële levensstijl waarin actief gekozen wordt voor gezin, vrienden, de buurt en 'leuke dingen'. Het moraliserende discours dient hier op te houden, en hopelijk kunnen arbeidsmarkt-feministen en keuzefeministen daarna hun strijdbijl begraven.

In bovenstaande visie is het traditionele kostwinnersmodel over de gehele levensloop in principe dus nog steeds een na te streven mogelijkheid, tenminste indien de kostwinner een dubbele burgerplicht vervult wanneer de thuisblijvende partner dat niet of onvoldoende doet met bijdragen aan de gemeenschappelijke economie via zorgarbeid en vrijwilligerswerk. Mij lijkt dat we moeten aanvaarden dat er een grote diversiteit van ideeën is over het goede leven, en vanuit die gedachte moeten we deze mogelijkheid toelaten. Dat neemt niet weg dat het kostwinnersgezin een zeer riskante keuze is voor de thuisblijvende partner, omdat zijn of haar kansen op de arbeidsmarkt over de tijd heen zeer sterk eroderen en dus de kans toeneemt op armoede of een veel lagere materiële levensstandaard na echtscheiding of overlijden van de partner. Er zijn dus goede argumenten om het kostwinnersmodel zeker niet te stimuleren (door bijvoorbeeld fiscale prikkels) en zelfs te ontmoedigen, omdat het risico's meebrengt die vaak ook ten dele gedragen worden door de kinderen, en die ook op de overheid (en dus alle medeburgers) afgewenteld worden. Maar ondanks deze kanttekeningen moet het sociale contract het kostwinnersmodel wel toestaan, omdat er gezinnen kunnen zijn voor wie dit de beste gezinsvorm is, *all things considered*.

Arbeid en zorg combineren

De tweede opvallende overeenkomst tussen de huidige situatie en de situatie van 1967 die Joke Smit beschreef, gaat over het combineren van arbeid en zorg. In *Het onbehagen bij de vrouw* stelde Joke Smit voor dat iedereen dertig uur zou werken. Maar het is belangrijk om scherp voor ogen te hebben *waarom* ze die maatregel voorstelde: 'Als iedereen *bij voorbeeld* een 30-urige werkkring heeft, zal het voor echtparen gemakkelijker zijn kinderen te combineren met een volwaardige werkkring, dan wordt het voor vrouwen ook mogelijk een carrière op te bouwen zonder onderbrekingen.'⁶ Het ging Smit dus in 1967 al om de beruchte *combinatie*, en haar idee van een dertigurige werkweek was slechts een voorstel voor een mogelijke institutionele verandering die deze combinatie zou kunnen helpen realiseren.

Er kunnen ook andere *doelen* zijn die we beogen door een dertigurige werkweek in te voeren, zoals het terugdringen van de werkloosheid, maar dat was niet de agenda van Smit. Of er kunnen andere *middelen* zijn om de

combinatie zorg en arbeid voor beide ouders mogelijk te maken, en vrouwen een echte kans te geven zich te ontplooiën buiten het gezin. Die laatste opgave was wat Joke Smit beoogde, en wat vandaag de dag nog steeds actueel is.⁷

Dat we, maatschappelijk gezien, een vlotte combinatie van arbeid en zorg nog steeds niet voor elkaar hebben moge duidelijk zijn: nog steeds klagen werkende ouders over wachtlijsten in de kinderdagverblijven en de naschoolse opvang, over de slechte aansluiting van schooluren op de werktijden, over de enorme stress die het combineren van arbeid en zorg oplevert, over de burn-out-risico's. Er zijn moeders en vaders die het zonder continue stress lukt, maar wie doorvraagt botst steeds op een energieke opa of oma die om de hoek woont en altijd klaarstaat, of een van de ouders die de facto huisman/vrouw is of beperkte uren als zelfstandige werkt, en daardoor de buitenshuis werkende vader of moeder van het zorgmanagement en het grootste deel van de zorgtaken ontslaat.

Wat moet veranderen om de combinatie vlot te trekken is ondertussen voldoende gekend: hogere kwaliteit kinderopvang, meer flexibiliteit voor ouders in de kinderopvang, het wegwerken van de wachtlijsten in de kinderopvang en naschoolse opvang, betrouwbaarheid van de overheid in financiële en fiscale regels die gezinnen treffen, uitbreiding van het ouderschapsverlof, invoering van vaderschapsverlof, ruimere openingstijden van winkels en andere voorzieningen, meer mogelijkheden tot flexibelere werkuren, meer mogelijkheden tot thuiswerken enzovoort.

Misschien moet dit lijstje wel worden uitgebreiden met een voorstel tot een veel drastischere financiële ondersteuning van ouders in het spitsuur van het leven.⁸ We weten dus al lang wat de mogelijkheden zijn om jonge gezinnen te ondersteunen, maar de beleidsmakers hechten er geen hoge prioriteit aan, en de werkgevers hebben ook niet veel zin om werkende ouders nog veel meer te faciliteren in de combinatie arbeid en zorg. In dat opzicht lijkt 2010 nog erg veel op 1967.

Wat in deze discussies opvalt, is het steeds weerkerende argument dat een bepaald voorstel (bijvoorbeeld: het invoeren van twee weken vaderschapsverlof) te veel geld kost. Daar zijn echter minstens twee argumenten tegenin te brengen. Ten eerste is het faciliteren van de combinatie werk en zorg belangrijk, omdat het moeders en vaders in staat stelt voltijds of in grotere deeltijd te werken, waardoor ze functies op hun niveau kunnen blijven uitoefenen. Op die manier profiteert de samenleving optimaal van hun kennis en kunde, gaat geen menselijke kapitaal verloren en behouden de ouders hun arbeidsattitude en de aansluiting met de arbeidsmarkt. Bovendien is dit niet alleen goed voor de economie: de samenleving is er ook bij gebaat dat er meer ouders (lees: moeders) hun talenten en inzichten gebruiken voor het publieke debat, voor de culturele sector, en voor alle andere maatschappelijk sectoren.

Ten tweede is de stelling dat iets te veel geld kost altijd een relatieve claim: als politieke gemeenschap beslissen we waaraan we wel en niet gemeenschapsgeld uitgeven. Een paar miljard euro voor kinderopvang en het invoeren van vaderschapsverlof, of babyverlof voor beide ouders, is wel een groot bedrag, maar lijkt mij veel beter besteed dan de 12 miljard euro (of weldra 15 miljard euro) die de overheid aan de hypotheekrenteaftrek besteedt, of de ettelijke miljarden euro's voor de Joint Strike Fighters die het kabinet wil aankopen. De juiste vraag om te stellen is dus: investeren we in high tech

defensiematerieel, in bakstenen, of in gezinnen? Als we niet bereid zijn de belastingen te verhogen, waar liggen dan onze prioriteiten? Die laatste vraag kan volgens mij beantwoord worden door te kijken wat het meeste bijdraagt aan een rechtvaardige, duurzame samenleving, die de kwaliteit van leven als maatstaf neemt, en niet enkel economische productie of nationaal prestige.

Ideologieën over moeders en vaders

De derde opvallende overeenkomst tussen de situatie in 1967 en nu is de nog steeds relevante invloed van moederschaps- en vaderschapsideologieën. In 1967, zo schreef Smit, was de hiërarchie voor vrouwen duidelijk: ongehuwde status - gehuwde status - moederschap. 'Het huwelijk geeft de vrouw dus extra status, hoewel ze in Nederland... pas helemaal gearriveerd is als ze achter de kinderwagen aanloopt'.⁹ Ongetwijfeld zullen er nog groepen zijn in Nederland waar er grote druk heerst om te huwen, maar over het algemeen lijken de sociale normen over het huwelijk enorm verzwakt. Dat kan helaas niet gezegd worden over de denkbeelden over het moederschap versus kinderloosheid, en al helemaal niet over de invulling van het moederschap.

Mensen die gekozen hebben geen kinderen groot te brengen, worden *sociaal gezien* nog steeds niet op volledig volwaardige wijze behandeld, en dat geldt waarschijnlijk nog veel sterker bij vrouwen dan bij mannen: zij ervaren dat ze nog steeds worden neergezet als egoïstisch, irrationeel of niet-compleet als vrouw.¹⁰ Het ultieme eigene aan een vrouw wordt nog steeds gezien als het krijgen van kinderen, en dat irriteert en veroordeelt zowel vrouwen die geen kinderen willen, als ook moeders die hun moederschap niet als hun dominante of enige belangrijke identiteit zien. Op dit gebied denk ik dat we nog een weg af te leggen hebben, maar zijn culturele middelen (zoals films of boeken) of publiek debat (zoals de beeldvorming van vrouwen in de media, of debatten die organisaties als Women Inc. of E-Quality organiseren) waarschijnlijk effectiever dan overheidsinterventie.

Over de maatschappelijke waardering voor de vader was Joke Smit even helder. Voor hen gold in 1967 een enkelvoudige sociale hiërarchie: 'Hoeveel prestige zij genieten hangt hoofdzakelijk af van het werk dat zij verrichten'¹¹, en: 'Voor de man zijn huwelijk en vaderschap maatschappelijk gezien incidenten, voor de vrouw niet.'¹² Gelukkig leven we op dit gebied in andere tijden. Hoe vaders hun vaderschap beleven is drastisch veranderd in de afgelopen veertig jaar, en veel jonge vaders zijn vandaag zeer betrokken bij de opvoeding en zijn zorgende ouders. Toch is ook hier nog een grote socio-culturele inhaalslag te maken, waarbij er meer ruimte aan vaders geboden moet worden om een groter deel van de zorgtaken op zich te nemen. Moeders moeten hierbij meer ruimte maken voor vaders: te vaak hoor ik verhalen van gezinnen waarvan de vrouw ervan uitging dat zij minder zou gaan werken bij de geboorte van het kind, er impliciet vanuit gaande dat de man evenveel zou willen werken. De basisregel zou moeten zijn: *Don't assume*. En praat erover voor je besluit een kind te verwekken. Helaas denken te veel mensen dat heldere en expliciete afspraken binnen het gezin zorgzaamheid, romantiek en andere aardige waarden in de weg staan. Mij lijkt echter het omgekeerde correct: heldere afspraken kunnen relatieconflicten op de lange termijn voorkomen en zo een stabiele kader scheppen waarbinnen die aardige waarden kunnen floreren.

Maar in het geval van vaderschapsideologie moet de verandering niet alleen van de cultuur, maar ook van de overheid komen. De overheid blijft namelijk signalen uitzenden dat vaderschap toch niet hetzelfde is als moederschap, en dat vaders primair werkende mensen zijn, in plaats van (net als werkende moeders) ouders die hun verschillende identiteiten en verantwoordelijkheden zo harmonieus mogelijk proberen te combineren.

De sterkste uiting daarvan zijn de twee dagen verlof die vaders krijgen bij de geboorte van hun kind. Hoe anders kan men dit interpreteren dan dat vaders weliswaar een kind krijgen, maar vooral gewoon verder moeten gaan met hun baan, *as if nothing happend*? Het feit dat sommige bewindspersonen beweren dat werkende vaders voldoende vakantiedagen hebben waar ze gebruik van kunnen maken, kan ik niet anders interpreteren dan een belediging aan het adres van vaders, en is bovendien een inconsistente beleidsmaatregel.

Want ofwel hebben alle werknemers te veel vakantiedagen, en dan kunnen we allemaal een paar dagen inleveren waarmee we zonder twijfel iets maatschappelijks zinvols kunnen doen, zoals de pensioenen betaalbaar houden of een volwaardig betaald langdurig ouderschapsverlof invoeren. Ofwel hebben we gewoon genoeg vakantiedagen, en dan hebben vaders recht op extra verlof, simpelweg omdat er een ingrijpende gebeurtenis plaatsvindt - die in de beleving van de ouders vaak een aardverschuiving is - die zeer vergaande plichten voor de vader met zich meebrengt. Bovendien zijn er soms nog andere kinderen die extra aandacht nodig hebben, en is ook de moeder vlak na de bevalling meestal niet in staat om alles te doen wat ze enkele maanden eerder wel kon. Geen vakantie dus, maar zware zorgdagen en zorgnachten. De maatschappij moet op dat moment een expliciet signaal geven dat ze het vaderschap serieus neemt door vaders tijd te geven om te kunnen zorgen in hun gezin.

Daar komt nog bovenop dat de huidige voorzieningen rondom de geboorte niet alleen ongunstig zijn voor vaders en de vader-kindrelatie, maar ook *onrechtvaardig* zijn voor vaders. Ik heb elders beargumenteerd¹³ dat de overheid mannen en vrouwen ongelijk behandelt, en dat de gelijke behandeling van mannen en vrouwen een argument oplevert om vaders minimaal twee tot vier weken geboorteverlof te geven, en niet de uitbreiding van twee naar vijf dagen, die momenteel in Den Haag op tafel ligt. Des te meer reden dus om een verlof voor vaders (en uiteraard ook voor meemoeders) van minstens twee weken per direct in te voeren.

Naar een ander discours

Wat moet er gebeuren om de feministische agenda die Joke Smit in 1967 op de kaart zette verder te realiseren? Momenteel is er bij beleidsmakers relatief weinig interesse en een zeer lage prioriteit voor emancipatie en de zorgen van gezinnen. Daartegenover staat een legertje (feministische) publicisten, in wat Maartje Somers terecht een 'vuile modderoorlog' noemt, elkaar met behoorlijk ongenueanceerde oordelen om de oren te slaan. Somers stelt dat we een ander perspectief nodig hebben, waarin we het hebben over mannen, vrouwen en de maatschappij. Stellen we economische competitie voorop, of geluk, vraagt ze?¹⁴

Zelf zou ik willen opteren voor een derde optie - het vooropstellen van een duurzame en rechtvaardig verdeelde kwaliteit van leven, waarbij kwaliteit van leven niet als geluk maar als menselijke 'capabilities' wordt begrepen. Menselijke capabilities zijn de objectieve mogelijkheden om waardevolle

handelingen te verrichten en de persoon te zijn die men zou willen zijn, na reflectie en de input van publiek debat.¹⁵

Dit capability paradigma, dat vooral gekend is van het werk van de econoom en filosoof Amartya Sen, en ook van de filosofe Martha Nussbaum, houdt in dat we bij het ontwikkelen van beleid kijken naar wat mensen aan effectieve mogelijkheden hebben op het gebied van 'doen' en 'zijn'. In concreto zou het beleid zich moeten afvragen: worden inwoners in Nederland in staat gesteld om een goede opleiding te volgen, om een degelijke baan te vinden, om op een evenwichtige manier een gezin te stichten, om een goede sociaal netwerk te onderhouden; en wordt hun mentale en fysieke gezondheid beschermd, kunnen ze vreedzaam hun religie praktiseren, worden ze gerespecteerd om wie ze zijn, ook al hebben ze een niet-dominante seksuele geaardheid, of een handicap of stoornis?

Het discours over gezin, arbeid en economie moet dus omgebogen worden, zodat we het niet alleen over vrouwen hebben maar ook over mannen, over het nieuwe sociale contract in de samenleving, en de vraag wat we als medeburgers aan elkaar verplicht zijn.

Bovendien moet het analysekader herijkt worden, waarbij we bij 'de economie' niet enkel de formele productie van goederen en diensten in ogenschouw nemen, maar ook de andere helft van de economie – die van de zorg en de informele productie – die hoofdzakelijk door vrouwen wordt gerealiseerd. Ook moeten de waarden die op het spel staan geëxpliciteerd worden – hoeveel belang hechten we aan individuele keuzevrijheid, economische welvaart, sociale cohesie, duurzaamheid, rechtvaardige regelingen, en zorg en bescherming van de zwakkeren, waaronder ook kleine kinderen?

Het feit dat *Het onbehagen bij de vrouw* na meer dan veertig jaar nog steeds zo actueel is, toont aan dat de emancipatie niet voltooid is, en dat we onze analyse, discours, beleid en acties misschien eens over een andere boeg moeten gooien.

Noten

---

¹ J. E. Kool-Smit, 'Het onbehagen bij de vrouw', *De Gids*, 9/10, 1967, p. 267-281.

² Zie bijvoorbeeld de honderd machtigste vrouwen in *Opzij*, november 2010, of de lijst van vierhonderd succesvolle vrouwen in *Viva*, november 2010.

³ *Het onbehagen bij de vrouw*, p. 270.

⁴ *Het onbehagen bij de vrouw*, p. 277.

⁵ Zie bijvoorbeeld UNDP, *Background papers for the Human Development Report 1995*, edited by UNDP. New York: Oxford University Press, 1996; N. Folbre, *Valuing Children. Rethinking the Economics of the Family*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 2008.

⁶ *Het onbehagen bij de vrouw*, p. 280, mijn cursivering.

⁷ Het concrete voorstel dat Smit deed, om een dertigurige werkweek in te voeren, steun ik niet. Naar mijn mening houdt dit voorstel te weinig rekening met diversiteit tussen mensen (zowel wat talenten, vaardigheden, productiviteit, ambities, idealen en gewenste levenspaden betreft), als ook diversiteit tussen arbeidsvormen (want heel wat werk in de formele economie laat zich niet proppen tussen 9.00 en 15.00 uur, houdt niet op na dertig uur per week, en voor

---

veel gezinnen zijn andere vormen van flexibel werken aantrekkelijker). Niet alle werknemers zijn zomaar inwisselbaar, en voor sommige beroepsgroepen is niemand gebaat met een dertigurige werkweek – de werknemer niet, de werkgever niet, en ook meestal derde partijen niet. Als de samenleving bijvoorbeeld veel investeert in de opleiding van gespecialiseerde artsen, hoop ik ook dat die artsen meer dan dertig uur zullen werken zolang er maatschappelijke behoefte is aan hun geneeskundige diensten. Voor een recente verdediging van de dertigurige werkweek, zie R. Claassen, 'Kindertijdwerk. Pleidooi voor een dertigurige werkweek', *S&D*, 1/2, 2007, p. 57-67.

⁸ De vraag of dit een verstandig voorstel is, hangt mijn inziens af van de vraag wat het effect is op de geboortecijfers, en de vraag of het wel maatschappelijk wenselijk is om meer kinderen geboren te laten worden. De meeste beleidsmakers gebruiken 'vergrijzing' als een argument waarom het goed zou zijn meer kinderen geboren te laten worden, maar mij komt deze argumentatie als dubieus en onvolledig voor, zeker indien we mondiaal denken en rekening houden met het feit dat ecologische duurzaamheid geen luxe maar een zaak van het overleven van de menselijke soort is. Voor dat laatste, zie E. Vermeersch, *De Ogen van de Panda. Een Kwarteeuw Later*. Antwerpen: Houtekiet, 2010.

⁹ *Het onbehagen bij de vrouw*, p. 269.

¹⁰ Zie bijvoorbeeld E. Nobis, *Geen Kinderen, Geen Bezwaar. Waarom niet alle vrouwen moeder willen zijn*, Uitgeverij Contact, 2007.

¹¹ *Het onbehagen bij de vrouw*, p. 269.

¹² *Het onbehagen bij de vrouw*, p. 268.

¹³ I. Robeyns 'Onzichtbare onrechtvaardigheden', Inaugurale lezing, 5 november 2009, gepubliceerd in *Filosofie en Praktijk*, 2010(1); en I. Robeyns 'Geef elke ouder drie maanden babyverlof', *NRC*, 28 oktober 2010. Ik bouw daarbij voort op de analyse van Petra Foubert, *The Legal Protection of the Pregnant Worker in the European Community*. Den Haag: Kluwer Law International, 2002.

¹⁴ M. Somers, 'Sloven moet, sloven doet goed', *NRC* boekenbijlage, 5 november 2010, p. 6.

¹⁵ Zie onder andere A. Sen, 'Capability and Well-being. In *The Quality of Life*, edited by M. Nussbaum and A. Sen. Oxford: Clarendon Press, 1993, pp. 30-53; M. Nussbaum, *Women and Human Development: The Capabilities Approach*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000; of voor een zeer beknopte inleiding, zie I. Robeyns, 'Ideas of the Century, #38/50: The Capability Approach', *The Philosophers Magazine*, nummer 50, Londen 2010, p. 92-93.